

**Beschermd stadsgezicht
Zuidelijke Schil**

Datum in procedure: 28-10-2005

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht Zuidelijke Schil
gemeente Leiden (Zuid-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing:

Errata:

Leiden, Zuidelijke Schil

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Zuidelijke Schil in de gemeente Leiden als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het stadsgezicht Zuidelijke Schil is een - weliswaar niet geheel gaaf, maar uitstekend herkenbaar - voorbeeld van een in hoofdzaak in drie fasen tot stand gebracht stedelijk uitbreidingsgebied, dat bestaat uit de gebieden Vreewijk, Tuinstad en de Professoren-/Burgemeesterswijk. Delen van het gebied stammen uit verschillende perioden van voor de inwerkingtreding van de Woningwet uit 1901.

Het merendeel van de bebouwing is in de periode 1901-1935 tot stand gekomen. Eveneens tot het gebied behoren de laat 19^e- en vroeg 20^e-eeuwse, karakteristieke singelbebouwing en de rond 1935 in de trant van de Delftse School gerealiseerde St. Petruswijk met de St. Petruskerk van architect Kropholler. Het meest planmatige en vanuit stedenbouwkundig oogpunt meest interessante gebied is de Professoren-/Burgemeesterswijk, gebouwd in de jaren twintig en dertig op basis van een plan van het bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok.

Belangrijke en beeldbepalende structuurlijnen in het gebied zijn de 19e-eeuwse singels aan de noordzijde, de oude invalsroutes Vliet, Herenstraat en Hoge Rijndijk. De uit 1929 stammende Lammenschansweg en de daarna ontworpen assen Burggravenlaan-De Sitterlaan, de Lorentzkade (Stadsmolensloot) en de Hugo de Grootstraat-Stadhouderslaan-Koninginnelaan-Zeemanlaan-Thorbeckestraat. Deze wegen en wateren vormen het goed herkenbare frame van zowel de historische structuur als van de uitbreidingsplannen.

Ontstaan en ontwikkeling

Vanaf de vroege 19^e eeuw veranderde het buitengebied van Leiden van karakter. Niet alleen werden de versterkingen sedert omstreeks 1816 geslecht, maar ook werden tuinen verenigd en heringericht. Rond het midden van de 19^e eeuw waren in de nabijheid van de singelgracht reeds verscheidene tuinen ingericht in de nieuwe, zogenaamde Engelse of Landschapsstijl, de stijl die in de jaren 1830-1840 ook op de geslechte wallen was toegepast.

Als belangrijkste ruimtelijk structurerende ontwikkeling in de 19^e eeuw geldt de aanleg van de lokaalspoorweg van Leiden naar Woerden, die in 1878 in gebruik is genomen. Aan de westzijde van de enkelsporige lijn werd een spoorweghaven aangelegd met een aansluiting op het Galgewater, ten oosten hiervan kwam een rangeerterrein.

Na de eeuwwisseling werd de oude Roomburger Wetering grotendeels vergraven tot Rijn-Schiekanaal (1911-1919). Deze vaarweg functioneerde op zijn beurt sterk ruimtelijk structurerend.

In aansluiting op bestaande 17^e- en 18^e-eeuwse bebouwing langs de beide zijden van de Nieuwe Rijn, de Hoge Rijndijk, de Herenstraat, de Schelpenkade en de Nieuwe Vaart waren in de eerste helft van de 19^e eeuw verdere lineaire ontwikkelingen op gang gekomen, maar de enorme verdichting op grotere schaal dateert van de jaren na 1880. Tot bijna aan het eind van de 19^e eeuw vonden die ontwikkelingen aan de rand van de stad plaats op het grondgebied van de gemeente Zoeterwoude en was er weinig lijn in te ontdekken. Speculatiebouw door vele

particuliere aannemers en kleine grondeigenaren laat zich vooral in het westelijk deel van het beschermd gebied nog goed herkennen.

Een opmerkelijke uitzondering is echter het gebied Vreewijk, dat grotendeels in een keer werd ontworpen. Na de annexatie van 1896, toen Leiden zich eindelijk formeel buiten de singels kon gaan uitbreiden, werden al direct nieuwe regels van kracht.

De inrichting van het geannexeerde gebied met wegen en bebouwing vormde een volgende fase in de ruimtelijke structurering van het gebied. Hierbij was van belang dat vanaf 1895 in Leiden een verordening op het gebied van de bouwdichtheid van kracht was, waardoor niet meer dan twee verdiepingen mochten worden gebouwd en zogenaamde rug-aan-rugwoningen waren verboden. Het verbod op bebouwing van drie of meer lagen werd echter al snel niet meer gehandhaafd.

Het stratenplan voor Vreewijk, dat uit 1881 stamt, was voor een beperkt deel geënt op een veel oudere structuur. De zeker voor die tijd tamelijk ruime aanleg werd gevormd door enige korte, soms licht geknikte straten, die nog steeds een besloten karakter uitstralen. Behalve rijen herenhuizen kwamen er woningen van de vereniging Eigen Haard en enige laboratoria van de Leidse universiteit tot stand. Zo werden in de jaren 1892-1894 aan de Gerrit Doustraat 44 woningen gebouwd door Eigen Haard. Vele andere huizen, onder andere die aan de Bilderdijkstraat, kwamen echter pas na de annexatie tot stand. Deze panden werden bovendien veel luxueuzer uitgevoerd, mede als gevolg van de bouw van de universiteitsgebouwen. In het kielzog hiervan werden ook in de directe omgeving van Vreewijk bouwactiviteiten gestart en raakte het gebied in een stroomversnelling.

Nabij de splitsing van de Vliet en de Rijn- en Schiekade zijn in de jaren 1911, respectievelijk 1913-1914 twee, door buitenlandse vrouwen ontworpen villa's gebouwd en ook langs de Witte Singel kwamen vanaf de eeuwwisseling enige blokken geschakelde herenhuizen tot stand. De voormalige buitenplaats Groenhoven, die ten noordwesten van Vreewijk was gelegen, werd volgens een stratenplan uit 1897, rond 1910 grotendeels bebouwd met geschakelde woningen van drie lagen hoog. De huidige Vreewijkbrug naar de Kaiserstraat, die de verbinding met deze nieuwe Leidse gebieden werd, dateert van 1901.

Vanaf circa 1880 werden zowel aan de Witte Singel als aan de Zoeterwoudsesingel geschakelde drielaagse woningen voor de hogere en de middenstand tot stand gebracht. Vanaf dezelfde tijd werden onder andere langs de Hoge Rijndijk en sinds 1906 ook aan de Thorbeckestraat, de De Laet de Kanterstraat en de Wasstraat blokken woningen voor de middenstand gebouwd. Het speculatieve karakter van de bouw laat zich nog herkennen in de Wasstraat. De vreemde knik in deze straat, die aanvankelijk aan beide zijden doodliep, is het resultaat van de grens van het eigendom van de bouwheer.

Langs de Herenstraat werden rond 1880 enige straatjes met eenlaagse arbeiderswoningen gebouwd door projectontwikkelaars. In 1895 bouwde de NV Leidsche Bouwvereniging een rij arbeiderswoningen in de Herenstraat nabij de spoorwegovergang (dit complexje werd in de jaren 20 en 30 uitgebreid tussen Leuvenstraat en Andries Schotkade). Vanaf 1906 werden de Magdalena Moonstraat e.o. door particulieren bebouwd met woningen met twee en drie bouwlagen voor de middenstand en betere arbeidersklasse.

Leidse plan van uitbreiding (1905-1907)

De uitbreiding van de stad was tot in de 20^e eeuw weinig planmatig tot stand gekomen, maar vanaf de inwerkingtreding van de Woningwet uit 1901, was een uitbreidingsplan voor alle gemeenten met meer dan 10.000 inwoners verplicht.

Het Leidse plan van uitbreiding uit de periode 1905-1907 was vooral een stratenplan. Het plan omvatte, behalve de invulling van de bestaande bebouwing, de volgende hoofdstructuurcomponenten. Zo was op de noordwest-oever van het reeds beoogde verbindingskanaal tussen Oude Rijn en Trekvlief een verkeersweg langs de oostgrens van Leiden opgenomen. Het Rijn-Schiekanaal werd tot stand gebracht in de jaren 1911-1919. Het kanaal mondt ten westen van de watertoren (1908) uit in de Oude Rijn en kreeg nog een vervolg richting de Zijl.

Het boulevardconcept kreeg in het plan bijzondere aandacht. De oostelijke aanzet van de hoofdboulevard was vanaf de Hoge Rijndijk in zuidwestelijke richting geprojecteerd en liep midden over het Raamveld, dat in gemeentehanden was.

De aansluiting op de Hoge Rijndijk werd rechts en links geaccentueerd door representatieve gebouwen: respectievelijk het Koninklijk Militair Invalidenhuis en de gemeentelijke HBS. De toen beoogde brede dwarsverbinding van de boulevard met de Zoeterwoudsesingel kreeg vorm in de oost-westgerichte Fruinstraat - nu de Fruinlaan - in de jaren twintig bebouwd met halfvrijstaande villa's. De voormalige Roomburgerlaan - nu Verdamstraat - markeert de oostgrens van het oude Raamland; de huidige Cobetstraat vormde er de westgrens van. In het westen zou de boulevard, die dwars door het

toenmalig weidegebied van de Rodenburger en Cronesteinsche Polder was geprojecteerd, op de reeds eerder tot stand gekomen as Koninginnelaan-Stadhouderslaan-Hugo de Grootstraat aansluiten.

Inmiddels tekende zich een scherpe breuk af met het plan van 1905-1907. In de jaren 1916-1920, waren er namelijk voorbereidingen gaande om de stoomtramlijn naar Voorschoten en Den Haag te elektrificeren en hem tevens te verleggen van het Noordeinde en de Haagweg naar de huidige Korevaarstraat. In het verlengde hiervan werd in 1922 de Jan van Houtbrug gebouwd. De lijn werd los van het vigerende stratenplan door de weilanden, richting de Lammensbrug geleid en zo naar Voorschoten en werd in 1923 in gebruik genomen. Deze tramverbinding, die tevens een breuk vormde met de bestaande verkaveling, leidde tot het ontstaan van de Lammenschansweg (1929) en de Kamerlingh Onnesweg, die op hun beurt de basis werden van verdere uitbreidingen. Als mogelijk uitvloeisel van het plan van 1905-1907 werd de Koninginnelaan in het verlengde van de Stadhouderslaan geprojecteerd en als 'boulevard' met een middenplantsoen uitgevoerd. Tussen de Herenstraat en de nieuwe trambaan werd vanaf 1920 een arbeiderstuinwijk gebouwd door de woningbouwverenigingen De Tuinstadwijk en Ons Doel, in eerste instantie vooral met eengezinswoningen, vanaf 1923 vooral benedenbovenwoningen.

Plan Verhagen (1926-1933)

Een nieuwe fase in de ontwikkeling van Leiden-Zuid ging in met de totstandkoming van het uitbreidingsplan van het Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok in de jaren 1926-1933. Dit plan kende een veel duidelijker samenhangend concept dan het voorgaande, hoewel het daarvan (noodgedwongen) ook enkele facetten integreerde. Tot de belangrijkste verschillen behoort een verlegging van de in het oosten aangezette ringboulevard naar het tracé van de huidige Burggravenlaan.

De ringweg zou vervolgens een zuidelijker beloop krijgen in de vorm van de huidige De Sitterlaan. Zo ontstond een verbinding tussen de Hoge Rijndijk en het kruispunt van (de tramlijn langs) de Lammenschansweg met het spoor naar Woerden.

De oorspronkelijke aanzet van de ringweg in het westen (de Stadhouderslaan) had via de Koninginnelaan en de Zeemanlaan een wat kortere, doorlopende verbinding gekregen met de Thorbeckestraat. Mede door het ten dele smalle, vroeg 20^e-eeuwse, profiel van deze route was er echter nauwelijks sprake van een doorgaande verkeersroute van de Witte Singel nabij de Sterrenwacht naar de Zoeterwoudsesingel ter hoogte van het Plantsoen. De verdere invulling van het gewijzigde grondplan kon niet veel anders zijn dan een herijking op basis van de Lammenschansweg, de as Burggravenlaan-De Sitterlaan, de Kanaalweg en het spoor. Structuurbepalend waren verder de Stadsmolensloot - nu Lorentzkade - en voorts de Roomburger Laan en Wetering - nu de as Van Vollenhovenkade-Van de Sande Bakhuyzenlaan.

Ook het verdere slotenpatroon bleef in dit oostelijk deel van het ontwerp, anders dan in het stratenplan van 1905-1907, globaal herkenbaar.

Samen vormen de Lorentzkade en Lammenschansweg in het uitbreidingsplan een op de binnenstad gerichte wig, die verder onder meer wordt verdeeld door twee radialen (de huidige Van der Waalsstraat en de Van 't Hoffstraat) en enkele boogvormige straten, waaronder de Hugo de Vriesstraat en de Kapteynstraat. Deze straten werden bebouwd met geschakelde twee-, en hier en daar éénlaagse woningen onder zadeldak, met enkele of dubbele bewoning. Dit patroon vond een iets vrijere voortzetting in het aangrenzende, zuidelijk ervan gelegen, veelhoekige gebied tussen de Lorentzkade, De Sitterlaan, spoorweg en de Kanaalweg, ofwel het gebied rond de Stieltjesstraat.

Ten oosten van de Lorentzkade hielden de ontwerpers wel rekening met de bestaande verkaveling, maar werden doorlopende, boogvormige straten schaarser. De enige straat die wel doorlopend was gepland, de huidige De Meij van Streefkerkstraat, werd bij de feitelijke invulling van het gebied aan beide einden geblokkeerd. Rond 1995 is de straat aan één zijde opnieuw bebouwd en alsnog geopend. Ten zuidoosten van de Burggravenlaan (voltooid in 1940) is de uitvoering van de bouwplannen pas na de Tweede Wereldoorlog op gang gekomen. De rest van het gebied aan de stadszijde van de Burggravenlaan en aan de Verdamstraat is echter nog wel voor de oorlog bebouwd, in hoofdzaak in de jaren 1925-1940. Meest kenmerkend hier zijn luxe villa's - vooral aan de Fruinlaan - en verscheidene typen herenhuizen en middenstandswoningen, zoals aan de Verdamstraat en aan de Cobetstraat.

Hoewel in het plan overwegend woningen zijn gebouwd, is er een aantal bijzondere gebouwen tot stand gekomen, die het vermelden waard zijn. Op de hoek van de Cronesteinkade en Roodenburgerstraat werd in 1929 het Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis gebouwd. Dit Functionalistische pand is thans in gebruik bij de G.G. en G.D. van Leiden. Rond 1930 werd aan de westzijde van de Cobetstraat een pand ten behoeve van de lokale elektriciteitsvoorziening opgetrokken. Aan de westzijde van de Burggravenlaan, hoek Fruinlaan, werd in 1936-1937 het nieuwe Stedelijk Gymnasium gebouwd.

Afwijkingen van de oorspronkelijke plannen

Het stratenplan van 1905-1907, waarvan het origineel niet meer aanwezig is, werd in feite reeds verlaten rond de Eerste Wereldoorlog. Enige kaarten uit de jaren 1911-1916 en uit 1926 tonen aan dat de feitelijke gang van zaken aanzienlijk afweek van de oorspronkelijke plannen. Zo werd de hoofdboulevard (de huidige Burggravenlaan) haaks op de Hoge Rijndijk aangesloten, in plaats van schuin. Met de aanleg van de tramweg naar Voorschoten en van de huidige Tuinstadwijk (Bloemenbuurt) vanaf 1920, was de breuk compleet en was bijvoorbeeld de ontwikkeling van het oorspronkelijke boulevardtracé voorgoed van de baan.

Ook het uitbreidingsplan van het Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok van 1933 en de aanverwante verkeerscirculatieplannen uit de jaren 1929-1933 werden niet geheel conform uitgevoerd. De eerste afwijking werd gevormd door de St. Petruswijk in de wig tussen de Lammenschansweg en de Lorentzkade. De beoogde weg parallel aan de Lorentzkade is niet uitgevoerd en in feite kwam hierdoor de ruimte vrij voor de rooms-katholieke St. Petruskerk en het voorplein. De massieve, vierkante toren

van de kerk met spits verheft zich sedert 1936 als een herkenbaar oriëntatiepunt boven het gebied. De wijk en de St. Petruskerk, die samen een complex vormen, zijn bebouwd met tweelaagse geschakelde woningen onder doorlopende zadeldaken. De woningen zijn, net als de kerk uitgevoerd in de trant van de Delftse School.

De verbinding van Sterrenwacht naar Plantage heeft nooit als zodanig gefunctioneerd, terwijl de bebouwing binnen de rechthoek Roomburgerlaan, Kanaalweg, Franchimontlaan en Burggravenlaan grotendeels niet, of in elk geval niet voor de Tweede Wereldoorlog - en dan nog in gewijzigde vorm - werd gerealiseerd. Zo is het stratenplan van het gebied tussen Burggravenlaan en Van Vollenhovenkade gewijzigd, waarna etagebouw werd toegepast. Terwijl ook in het gebied tussen de Dozystraat en de Roomburgerlaan en aan de Kanaalweg de plattegrond werd aangepast. Het stratenplan en de bebouwing in het gebied ten zuidoosten van de Van Vollenhovekade zijn zelfs nooit uitgevoerd en hier is de invulling vervangen door groenaanleg en sportterreinen.

Latere wijzigingen

Op een aantal plaatsen zijn meer of minder ingrijpende wijzigingen aangebracht.

Aan de westzijde van de Witte Rozenstraat werd het uit de jaren 1858-1959 daterende bejaardencentrum Groenhoven uitgebreid (1981-1983), terwijl het straatprofiel door een plantsoenaanleg werd verlevendigd. In 1996 is het plantsoen verkaveld en is - net als iets zuidelijker - in de rooilijn nieuwbouw tot stand gekomen.

Aan de westzijde van de Lammenschansweg werd in de jaren tachtig de Zuiderkerk gesloopt in ruil voor een kantoorgebouw. Op een toen nog grotendeels onbebouwd terrein tussen de oostzijde Lammenschansweg en de sportvelden achter de Zoeterwoudsesingel kwam in 1973 het bejaardencentrum Lorentzhof tot stand.

Aan de Zeemanlaan werden in plaats van een kort blok in het Krophollercomplex in de jaren zeventig enige winkelpanden gebouwd, waarna rond 1990 het binnenterrein van het complex grotendeels is bebouwd. Ten noordoosten van deze wijk kwam na de Tweede Wereldoorlog een houten schoolgebouw tot stand.

De De Meij van Streefkerkstraat is in 1995 in zuidwestelijke richting doorgebroken via een plantsoenaanleg en bebouwd met middenstandswoningen, ten koste van het gebouw van de Reinwardt Academie.

Een terrein aan de oostkant van de Burggravenlaan, direct ten zuiden van de Kernstraat, werd in 1999 bebouwd.

Huidig ruimtelijk karakter

Het gebied ten zuiden van de binnenstad van Leiden is ruimtelijk te onderscheiden in een aantal deelgebieden, elk binnen de begrenzing van het beschermd stadsgezicht Zuidelijke Schil.

Singels, invalswegen en aantakkingen

De eerste stadsuitbreidingen in het gebied Zuidelijke Schil in het laatste kwart van de 19^e eeuw vinden op een vergelijkbare manier plaats als in andere vestingsteden in Nederland. Op de geslechte wallen worden plantsoenen en woningen geprojecteerd voor de welgestelde burgerij. Eerst binnen de stadsgrens, later langs de singels daarbuiten. Haaks op de singels komen invalswegen de stad binnen, elk met een eigen herkenbaar geografisch karakter. Dat zijn in onderhavig stadsgezicht, de Hoge Rijndijk, de Herenstraat, de Schelpenkade en de Lammenschansweg. Haaks op deze invalswegen kwamen paden uit, die het verloop van de polderverkaveling volgden.

De bebouwing van de invalswegen begon al vroeg, in de prestedelijke periode, maar het huidige aanzicht wordt voornamelijk bepaald door bebouwing vanaf 1880. De bebouwing aan de singels en dwarsstraten dateert voornamelijk uit de periode van na de annexatie.

De lineaire structuurcomponenten volgen dus de lijnen van voor 1850 en zijn onder te verdelen in drie soorten, elk met een eigen typering en een eigen profiel. In de drie soorten is een duidelijke hiërarchie te herkennen: de singels, invalswegen (hierbij inbegrepen de Trekvlies) en ten derde aantakkingen op deze twee componenten.

Singels

De singelbebouwing kan niet los worden gezien van het historisch stadsgebied aan de binnenkant van de gracht. Bebouwing, groen en ruimte horen tot hetzelfde ruimtelijk systeem. Zichtrelaties over en weer zijn bepalend voor de beleving van de ruimte. De singelbebouwing is sterk gerelateerd aan de ruimere breedtemaat van het water. Qua type, maat en schaal zijn de herenhuizen hier op hun plek.

De bebouwingswand is vrijwel ononderbroken op een enkele uitzondering na. De eerste en belangrijkste onderbreking is het sportpark aan de Cronensteinkade, een laatste restant van polder in de stad, ingeklemd tussen twee sloten. Deze ruimte is ongekend weids, zeker in samenhang met het tegenoverliggende plantsoen. De zichtlijn op de Petruskerk vanaf de singel is een karakteristiek onderdeel. Verder is er het kleine plantsoen achter de bebouwing van de Witte Rozenstraat. Een kleine, maar opvallende, open ruimte bevindt zich rond de kleinschalige hoekbebouwing met de Lammenschansweg, een prestedelijk element.

De bebouwing langs de singels is van min of meer uniforme hoge kwaliteit, verzorgd gedetailleerd, ontwikkeld vanaf rond 1890-1900. De rooilijn volgt de bochten van het water, maar is verder regelmatig. Dat geldt ook voor de verkaveling en bebouwing. Latere invullingen zijn er wel en zijn over het algemeen ook van hoge kwaliteit. De architectuureenheden zijn nooit lang, twee tot vier panden komen het meeste voor en over het algemeen verbijzonderd door accenten, met name op de hoeken.

Eenheden van drie of meer panden zijn niet zelden (pseudo)symmetrisch met soms een stedenbouwkundig accent. De bouwhoogte varieert van twee tot drie bouwlagen onder een kap.

De herenhuizen zijn diep (11 tot 14 meter) en breed (8 meter). Ook de verdiepingshoogten (>3 meter) zijn ruim genomen. Opvallend genoeg hebben de meeste huizen langs de Zoeterwoudsesingel wel een voortuin en die langs de Witte Singel niet. Dit heeft ermee te maken dat de huizen aan de Witte Singel deels onderdeel zijn van de (oudere) blokbebouwing uit het uitbreidingsplan van W. Kok uit 1881. Veel architectuur vertoont kenmerken van de neorenaissancestijl. De gebruikte materialen zijn baksteen en hout. De belangrijkste uitzondering is de hoek met de De Laet de Kanterstraat. De kerk op deze hoek is gepleisterd, net als de woning aan de overkant. De kerk is samen met het internaat St. Lidwina de enige bebouwing met een andere functie dan wonen.

De hoekbebouwing is vrijwel overal verbijzonderd. De hoeken met de Fruinlaan zijn ingevuld volgens het systeem van Verhagen en vormen dus een entree, een vloeiende overgang naar deze andere stedenbouwkundige structuur.

De hoeken van de dwarsstraten die uitkomen op het eerder ontworpen plan Vreewijk zijn gespiegeld. De blokvormige hoeken met de Bilderdijkstraat zijn voortgezet in het plan van Vreewijk. De zichtlijn door deze straat is gericht op de voormalige buitenplaats. De hoeken met de andere twee dwarsstraten zijn eveneens stedenbouwkundig verbijzonderd.

Invalsroutes

De traditionele invalsroutes, haaks op de singels, behoren tot de oudste Leidse infrastructurele verbindingen. De bochtige Vliet (Schelpenkade), de grillige Herenstraat en de rechte Hoge Rijndijk met het achterliggende jaagpad zijn sterk bepalend voor de ruimtelijke inrichting van het stadsgezicht Zuidelijke Schil. De bebouwing langs deze invalswegen is vaak langzaam, perceelsgewijs gegroeid tot één aaneengesloten bebouwingswand is ontstaan. Door vervanging is in het huidig aanzicht slechts zeer weinig van de oude bebouwing overgebleven, maar de diversiteit, kleine architectuureenheden, korrelgrootte en schaal zijn nog steeds kenmerkend voor deze invalswegen. Het huidig aanzicht wordt voornamelijk bepaald door bebouwing uit het laatste kwart van de 19^e eeuw en de eerste jaren van de 20^e eeuw.

De bebouwing van de *Schelpenkade* volgt het bochtig verloop van de Vliet. De rooilijn verspringt en de bebouwing is heterogeen door verschillen in verkaveling, hoogte en bouwmassa. Daar waar de Schelpenkade de oudste bebouwing heeft, is de straat op zijn smalst. De meer terugliggende woningen hebben voortuinen. De kappen zijn met pannen gedekt en de detaillering is over het algemeen verzorgd. Meer naar het zuiden wordt de bebouwing meer uniform van karakter, in aansluiting op de later ontwikkelde zijstraten. Er is hier sprake van een vloeiende overgang tussen twee stedenbouwkundige structuren.

De meest kenmerkende bebouwing voor de structuur van de invalswegen is het rijtje Schelpenkade 4-14, dat reeds vroeg ontwikkeld werd, met onder andere het in de kern oude boerderijtje op nummer 14.

Ook de grillig verlopende *Herenstraat* is in het noordelijk deel tot aan de Koninginnelaan net als de Schelpenkade kleinschalig ingevuld. Gemiddeld twee bouwlagen met een wisselende verdiepingshoogte en winkels in de plintzone. De huizen hebben veelal een (gemeenschappelijke) kap, met pannen gedekt. De detaillering is op veel plaatsen verdwenen.

Het profiel is onregelmatig symmetrisch met een kleine afwijking. Vanwege de geringe bouwhoogte en verbredingen in de rooilijn biedt de straat een ruime aanblik. De onregelmatige rooilijn knikt ter hoogte van de Drie Oktoberstraat. Hierdoor is een herkenbare plek in de straatruimte ontstaan. Meer naar het zuiden toont het straatbeeld meer uniformiteit. Hier voegt de straat zich naar het ruimtelijk systeem van de woningbouwverenigingen. Evenals in het andere straatdeel is de bebouwing hier tweelaags.

Ook de *Hoge Rijndijk* biedt een heterogene aanblik, kenmerkend voor de perceelsgewijs ontwikkelde invalswegen. Het straatbeeld wordt in sterke mate bepaald door de bebouwing uit de periode 1875-1900. De zuidkant wordt gedomineerd door de latere grootschalige invullingen van het Koninklijk Militair Invalidenhuis en de Gemeentelijke HBS van Dudok. Deze gebouwen flankeren de entree naar de reeds in 1900 geplande boulevard, de Burggravenlaan. De zuidzijde vertoont door beide grootschalige, vrijliggende gebouwen een meer open karakter dan de aaneengesloten noordelijke wand. De bebouwing is over de hele Hoge Rijndijk gemiddeld van een hoger niveau dan die van de Herenstraat. De bouwblokken

zijn ook langer: relatief vaak drie of vier panden. Aan beide zijden zijn er latere invullingen.

Het profiel is onregelmatig symmetrisch met tamelijk grote afwijkingen in hoogte. De rooilijn vertoont sprongen, deels vanwege de voortuinen, maar is nergens grillig. De verkaveling is min of meer regelmatig, met uitzondering van de gebouwen met specifieke functies. De architectuur is rijk gedetailleerd en vertoont een zekere verwantschap met de bebouwing aan de singels. De herenhuizen hebben plaatselijk stedenbouwkundige accenten. Met name aan de gesloten even kant bevinden zich enige winkels en bedrijven.

Delen van de Hoge Rijndijk-bebouwing zijn tegelijkertijd ontwikkeld met het *Utrechtse Jaagpad*, als onderdeel van hetzelfde bouwblok. Ook deze voormalige natte invalsroute biedt een heterogene aanblik, sterker dan de Hoge Rijndijk. Rooilijn en verkaveling zijn zeer onregelmatig. Tussen de arbeiderswoningen staan ook kleinere rijen herenhuizen, al dan niet teruggedrooid, soms met een voortuin. Ook de arbeiderswoningen hebben deels een voortuin.

De nieuwbouwinvullingen volgen de onregelmatigheid van de rooilijn, maar zijn in totaalbeeld veel volumineuzer. De architectuur is gemiddeld van lagere kwaliteit dan die aan de hoger gelegen Hoge Rijndijk.

Het Utrechtse Jaagpad kan niet los worden gezien van de *Rijnkade* aan de overkant, die maar gedeeltelijk bebouwd is. Een groot deel wordt ingenomen door bedrijvigheid en is meer open van karakter. Ook de pittoreske ophaalbrug speelt een rol in deze omgeving. De bebouwing van de twee bouwblokken aan het begin van de Rijnkade is, net als aan de Hoge Rijndijk en het Jaagpad zelf, zelden ouder

dan het laatste kwart van de 19^e eeuw. Het asymmetrisch profiel voorbij de Rijnkade is historisch gegroeid en vormt een herkenbaar prestedelijke aanblik binnen de stedelijke omgeving. De dwarsstraten tussen het Utrechtse Jaagpad en de Hoge Rijndijk vertonen geen bijzondere stedenbouwkundige kenmerken.

Het waterprofiel van de *Trekvluit* was vanouds aan de westkant bebouwd. Het huidige aanzicht wordt bepaald door een lange rij tweelaagse woningen van rond 1900. De rooilijn vertoont vrij regelmatige verspringingen. De wand vormt als het ware een buffer naar de achterliggende nieuwbouwgelden. De ruimte waaiert open naar het noorden, met de zichtlijn naar de grootschalige nieuwbouw van het Leids Universitair Medisch Centrum en meer in de nabijheid de woontoren aan de Hoflaan en de veel minder hoog opgetrokken Universiteitsbibliotheek.

De *Lammenschansweg* is van het gebied Zuidelijke Schil de belangrijkste invalsweg vanuit het zuiden. De weg sluit aan op de A4 en op de Veurseweg van Leiden naar Voorschoten. De Lammenschansweg heeft ventwegen, aparte rijstroken voor het doorgaande en het buurtverkeer, alle gescheiden door groenstroken. De Lammenschansweg is op het smalste punt 50 meter breed en op het breedste stuk 80 meter. Op de kruising met de spoorlijn bevindt zich een station. Naar het station toe opent de wand zich tot een stationsplein. De lange architectuureenheden aan de westkant van de weg brengen rust en eenheid in de lange weg.

Aantakkingen op de Singel

Ongeveer tegelijkertijd met en in aansluiting op de singelbebouwing zijn de haakse De Laat de Kanterstraat, de Wasstraat en de Groenhovenstraat ontwikkeld. Aan eerstgenoemde straten groeiden weer rijtjes woningen in de Roodenburger- en de Thorbeckestraat. Deze straten volgen de bestaande landschappelijke lijnen van polder- of verversingssloten en weteringen. Heel direct is de haakse hoek in de Wasstraat bepaald door prestedelijke eigendomsgrenzen. Het profiel van deze straten is symmetrisch, de verkaveling, bouwhoogte, massa en detaillering zijn gelijk aan die van de singels. De bebouwing is, net als op de singels zelf, voornamelijk vanuit Leiden ontwikkeld.

De Witte Rozenstraat takt ook aan op de singel, maar deze oude wateringsloot is veel meer onregelmatig bebouwd, omdat hier in de prestedelijke periode al bebouwing aanwezig was. Ook de rooilijn en het profiel zijn onregelmatig. De achterliggende nieuwbouw van bejaardencentrum Groenhoven is in schaal en structuur dominant aanwezig.

Aantakkingen op de invalsroutes

Met de onregelmatige bebouwing van de uitgaande wegen, volgde ook het invullen van de haaks op de doorgaande weg gelegen dwarsstraten, parallel aan de polderverkaveling. Zonder vooropgezet stedelijk plan werden in deze straten rijen eenlaagse arbeiderswoningen onder een doorlopende kap in langsricting gebouwd. De dwarsstraten lopen parallel aan de voormalige poldersloten. Hoewel deze straten in aanvang slechts over korte afstand waren bebouwd, is de richting ervan toch bepalend geweest voor de straten in het latere uitbreidingsplan.

Vreewijk

Plan Vreewijk van de Leidse architect W. Kok is het eerste uitbreidingsplan van het stadsgezicht Zuidelijke Schil, dat van de tekentafel afkomstig is. De architectonische invulling, uit de periode van de eerste aanleg, is afgestemd op de ruimtelijke structuur.

Vreewijk is een zeer bescheiden uitbreidingsplan dat de bestaande polderverkavelingsstructuur min of meer negeert. De drie bouwblokken ten noorden van de Vreewijkstraat zijn als eerste ontwikkeld en bepalend voor de latere invullingen. Hoge herenhuizen aan de singelkant (het systeem van de singelbebouwing volgend) en lagere bebouwing in de dwarsstraten, wel in dezelfde stijl, soms ook dezelfde architect. De twee blokken ten zuiden van de Vreewijkstraat zijn geconstrueerd rond de door J. van Lokhorst ontworpen laboratoria, aan weerszijden van de Hugo de Grootstraat. Deze positionering ligt ten grondslag aan de uitbreiding aan de overzijde van de Schelpenkade. Immers, de hier aanwezige brug verbindt de Hugo de Grootstraat met de latere Stadhouderslaan.

De invulling van de twee zuidelijke blokken is gelijk aan de lagere bebouwing van de andere drie blokken. Dit geldt ook voor de bebouwing aan de Jan van Goyenkade. De smalle dwarsstraten hebben een symmetrisch, regelmatig profiel met twee bouwlagen onder een kap, een regelmatige verkaveling en een rechte rooilijn. De detaillering is verzorgd. De laboratoria zijn stedenbouwkundig sterk beeldbepalend in de wijk (zichtlijnen). De Gerard Doustraat, onregelmatiger van silhouet, maar evenzeer evenwichtig in opbouw en profiel, heeft een zichtlijn op de sterrenwacht aan de overkant van de Witte Singel.

De Hugo de Grootstraat kijkt uit op het moderne laboratorium aan de overkant van de Witte Singel, dat veel minder in de structuur past.

Behalve de zichtlijnen zijn in stedenbouwkundig opzicht de wijkpoorten op de Witte Singel van belang, de symmetrische bebouwing aan weerszijden van de dwarsstraten. Een andere subtiliteit, ook een stedenbouwkundig accent, wordt gevormd door de risalerende hoekpartij van Gerard Doustraat 95. Hierdoor wordt de indruk van een vrijstaande villa gewekt. De waterelementen Witte Singel en Trekvljet met bruggen verbijzonderen de wijk aan de randen.

Plan Verhagen

Het grootste gedeelte van het stadsgezicht Zuidelijke Schil wordt ingenomen door het plan van Granpré Molière, Verhagen en Kok. Ir. P. Verhagen was de feitelijke ontwerper. Het plan vertoont een duidelijke structuur en sluit aan op eerdere (plan)ontwikkelingen van 1900 en 1907. De oriëntatie, niet het exacte stratenplan van de structuurlijnen, is ingegeven door de oude verkavelingsstructuur.

Het plan

Ruimtelijke hoofdcomponenten in het plan zijn de gebogen De Sitterlaan-Burggravenlaan en de loodrecht daarop geprojecteerde Lorentzkade. De evenwijdig aan de De Sitterlaan geprojecteerde Zeemanlaan verbindt de Koninginnelaan en de al in 1901 geplande Thorbeckestraat. De radialen staan haaks daarop. De Lorentzkade maakt gebruik van een bestaande waterloop, de Stadsmolensloot. Voor de randen van het plan zijn bepalend: het reeds buiten de singels aanwezige

bebouwde gebied, de Hoge Rijndijk, het Rijn-Schiekanaal, de spoorlijn en de Lammenschansweg. De beeldbepalende school van Dudok en het Militair Tehuis aan de Hoge Rijndijk zijn als 'poortwachters' van de hoofdroute (al gepland in 1900) opgenomen in het plan. De Fruinlaan en de Kern- en Cobetstraat waren al eerder gepland, maar pasten uitstekend in Verhagens plan. Stedenbouwkundig bijzonder in dit plan was de grote aandacht voor de integratie van landschappelijke elementen in de planaanleg. Binnen het plan is een deelplan ontwikkeld door de architect Kropholler. Dit deelplan wijkt niet wezenlijk af van het grotere geheel, maar valt op omdat Kropholler zowel de kerk als de omringende bebouwing ontwierp in een geëigende architectuurstijl.

Doordat de globale oriëntatie van de voormalige poldersloten als uitgangspunt is genomen, verloopt de overgang naar andere stedelijke structuren in het gebied Zuidelijk schil soepel. De kruispunten Fruinlaan/Zoeterwoudsesingel, Lammenschansweg/Zoeterwoudsesingel en Burggravenlaan/Hoge Rijndijk zijn plaatsen waar twee systemen elkaar op vloeiende wijze overlappen. Dit geldt ook voor de incorporatie van de vroege particuliere projectontwikkeling rond de Wasstraat. Een subtiele overgang naar de oudere bebouwing in de Roodenburgerstraat en de Thorbeckestraat wordt bewerkstelligd door ter plaatse de rooilijn, gespiegeld, te laten verspringen. Het stedenbouwkundig plan is voornamelijk van Verhagen, maar in het plan zijn invloeden terug te vinden van Granpré Molière.

Stedenbouw was er voor mensen, waarbij gezondheid en schoonheid hand in hand gaan met de natuurlijk landschappelijke omgeving. Waar de eerder gerealiseerde Leidse tuinstad slechts voorzag in een materiële nood, het verbeteren van de woonomstandigheden van de arbeiders, daar gingen de nieuwe plannen een stap verder. Het ging om de samenhang van natuur en cultuur.

Aandacht voor groen in de stad, in de vorm van plantsoenen en wegbeplanting was een van de speerpunten. Bij de boombeplanting werd rekening gehouden met zonnige straten en schaduwrijke lanen. Inheemse planten- en bomensoorten genoten de voorkeur. Voor middenbermen werden expliciet genoemd: hulst, liguster, taxus en haagberken. Belangrijke assen hebben een groene middenberm en de plantsoenaanleg creëert ruimte in de wijk

Een ander belangrijk punt in het plan is de oriëntatie door middel van een noord-zuidas en een oost-westelijke verbindingsroute. Op deze assen zijn de belangrijkste oriëntatiepunten in de wijk te vinden. Het is kenmerkend dat de hoofdstructuur van het plan niet geheel samenvalt met de hoofdverkeersstructuur. De belangrijkste noord-zuidas, niet voor het doorgaande verkeer, is zoals reeds gezegd de Lorentzkade. Op deze as fungeren De Roodenburgermolen en de Petruskerk als oriëntatiepunt. De toren van het Stedelijk Gymnasium fungeert als oriëntatiepunt op de oost-westas, de De Sitterlaan-Burg-gravenlaan. Deze route ontsluit tevens een volgend stedenbouwkundig systeem: dat van de wederopbouwperiode.

De incorporatie van bestaande landschappelijke elementen zoals de Stadsmolensloot, als belangrijk onderdeel van de Lorentzkade, is typerend voor dit uitbreidingsplan. Dit geldt ook voor het genoemde sportterrein aan de Zoeterwoudsesingel, een door poldersloten ingeklemd restant van de oude Cronensteinpolder.

Omdat de oost-westgeoriënteerde straten in het plan een flauwe curve vertonen, was het niet nodig veel knikken of een diagonale verbinding te maken. In de noord-zuidgeoriënteerde straten zijn wel lichte knikken ontworpen. De straten zijn van wisselende breedte, te verdelen in primaire, secundaire en tertiaire routes. Op de kruisingen is hier en daar door de rooilijnen te laten verspringen, of terug te laten wijken ruimte gecreëerd. Stedenbouwkundige accenten in de architectuur worden bereikt door subtiele verschillen in kapvorm en -helling, rooilijnverschuivingen en symmetrische, verbijzonderde bebouwing aan de toegang tot de straat.

De invulling

Binnen het plan kan een tweedeling worden gemaakt naar woningtype, waarbij de grens ongeveer op de noord-zuidas ligt. Ten westen daarvan (Professorenwijk) bevinden zich vrijwel uitsluitend rijen met repeterende elementen. Ten oosten van deze lijn (Burgemeesterswijk) is de woningdichtheid lager en is ook meer variatie in de gevels. De verkaveling is vrijwel overal volgens het principe van het gesloten bouwblok, met uitzondering van enige vrijstaande bebouwing. De woningen hebben twee bouwlagen onder een met pannen gedekte kap. Middellange tot lange bouwblokken, al dan niet voorzien van gekoppelde of doorgetrokken erkers, bepalen de straatwand, met name in het deel ten westen van de Lorentzkade. Symmetrieën en spiegelingen over de

straatas komen voor, evenals (bescheiden) stedenbouwkundige accenten. Veel percelen hebben een voor- en achtertuin, maar voortuinen op het noorden komen relatief minder vaak voor. Verspringingen in de rooilijn, niet gerelateerd aan het hebben van een voortuin, komen nauwelijks voor.

Het ritme van de straatwand wordt bepaald door de erkers, die ook een zekere plasticiteit aan de gevelwand verlenen. De architectuureenheden vertonen sterke onderlinge overeenkomsten, maar juist in genoemde erkers zitten belangrijke detailverschillen: driezijdig afgeschuind of juist met haakse hoeken, over één of twee bouwlagen, wel of geen glas-in-lood. Daarnaast doen de ingangspartijen, eventueel voorzien van een luifel, en de dakkapellen mee in het ritme. De vensters van de kamers volgen de standaardplattegrond van de woning. De kappen zijn in langsrichting, behalve aan het eind van bepaalde zichtlijnen en op straathoeken. Hierdoor krijgt de ruimte een duidelijk afgebakende grens. De dakhelling varieert. Zichtbare bergingen zijn in de vormgeving betrokken. Het materiaal is overwegend baksteen, hout en gebakken pannen. Nieuwbouwinvullingen volgen het systeem slechts ten dele. De moderne rijtjeshuizen (die in de plaats zijn gekomen van twee schoolgebouwen) in de Du Rieu- en de doorgetrokken De Mey van Streefkerkstraat hebben een zelfde opbouw in twee bouwlagen en zijn zorgvuldig gedetailleerd. De slingerende vorm kan gezien worden als een reactie op het ritme van de erkers.

De lage woontorens aan de Burggravenlaan/hoek Fruinlaan wijken af qua bouwhoogte, woontypologie (flatwoningen) materiaal (veel glas), kleur, proportionering en detaillering.

Kenmerkend voor het plan is dat rekening was gehouden met diverse functies, waardoor een aantal bijzondere gebouwen voor onderwijs, religie en vereniging het totaalbeeld verlevendigt. Het benutten van de vrijgekomen ruimte voor uitsluitend woningbouw, een trend die thans zichtbaar is, kan het gebied ruimtelijk en functioneel doen verschrallen.

Nadere typering van te beschermen waarden

- Herkenbaarheid - door diversiteit, kleine architectuureenheden, korrelgrootte en schaal - van de prestedelijke invalsroutes.
- Ruimtelijke hoofdstructuur, water- en groenstructuur.
- Samenhang tussen bebouwing, groen en ruimte van de Singel en de (zicht)relaties tussen de twee zijden van de Singel.
- Architectonische kwaliteit (zie kader beeldbepalende panden).
- Plan Vreewijk van de Leidse architect W. Kok.
- Kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte.
- Plan Verhagen van het bureau Granpré Molière.
- St. Petruswijk met de St. Petruskerk van architect Kropholler.

Begrenzing

De begrenzing sluit aan de noordzijde aan op de begrenzing van het beschermd stadsgezicht van Leiden Binnenstad en omvat verder de Hoge Rijndijk. De zuidoostelijke begrenzing wordt globaal gevormd door de Burggravenlaan. De spoorlijn is de zuidwestelijke grens van het beschermd stadsgezicht Zuidelijke Schil.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/35/02.

Waardering

Het stadsgezicht Zuidelijke Schil is cultuurhistorisch en stedenbouwkundig van belang als een - weliswaar niet geheel gaaf, maar uitstekend herkenbaar - voorbeeld van een in hoofdzaak in drie fasen tot stand gebracht stedelijk uitbreidingsgebied, dat bestaat uit de gebieden Vreewijk, Tuinstad en de Professoren-/Burgemeesterswijk, waarin zowel de oorspronkelijke verkavelingsstructuur als de complexe, historische, functioneel-ruimtelijke ontwikkelingen hun sporen hebben nagelaten.

De bebouwing binnen het beschermd stadsgezicht Zuidelijke Schil kenmerkt zich in de eerste plaats door een zeer ruime variatie van in de periode van circa 1850-1940 tot stand gekomen woningen voor alle lagen van de toenmalige maatschappij. Het stadsgezicht vormt echter niet alleen een staalkaart van de woningbouw in deze periode (en uit de zogenoemde wederopbouw), maar het geeft - in compacte vorm en dankzij een opmerkelijk goede staat - tevens een veelzijdig beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse stedenbouw in die periode.

Het beschermd stadsgezicht Leiden Zuidelijke Schil is van algemeen belang vanwege de architectuurhistorische, stedenbouwkundige, cultuurhistorische en sociaal-economische waarden. Het meest opmerkelijk hierbij zijn de deelgebieden Vreewijk - een grotendeels gave, tussen omstreeks 1881 en 1910 op een driehoekig terrein, sterk volgens een vooraf ontworpen plattegrond tot stand gekomen en naar de heersende stijlen en met enige verschillende functies ingevulde wijk - en de van rond 1935 stammende, nog grotendeels gave en eveneens driehoekige wijk met en rond de St. Petruskerk,

die in plattegrond sterk afwijkt van het ontwerp in het uitbreidingsplan van 1929-1933 en die is aangelegd in de stijl van de Delftse School. Belangrijk zijn verder met name de laat 19^e-eeuwse en vroeg 20^e-eeuwse bebouwing langs de Witte Singel en de Zoeterwoudsesingel en de vele herkenningpunten van de stedenbouwkundige ontwerpen van 1905-1907 en 1929-1933 via invullingen met in hoofdzaak nog redelijk tot zeer gave, al dan niet in complexmatig verband tot stand gekomen bebouwing.

Bijlage: Beeldbepalende bebouwing

Het gebied omvat een staalkaart van woningen en woningbouwcomplexen uit de periode 1850-1940 en vertegenwoordigt door de hoge mate van gaafheid daarvan bijzondere waarden.

Verscheidene grote complexen in de Professorenwijk zijn van stedenbouwkundig belang. De bebouwing varieert van (eenvoudige) herenhuisen tot panden voor dubbele bewoning, alle in een min of meer uniforme bouwtrant en alle uit de periode van circa 1930-1940. Bij de vrijwel aaneengesloten bebouwing worden veelvuldig erkers toegepast, terwijl de parallel aan de straat verlopende zadeldaken vaak van een breed overstek zijn voorzien. In het oog lopend en bijzonder beeldbepalend is hier onder andere bebouwing aan de *Lammenschansweg*, de *Lorentzkade* en de *De Sitterlaan*, maar ook kleinere straten, als de *Stieltjesstraat* en de *Kapteijnstraat*, dragen sterk bij aan het karakter.

In het aangrenzende gebied ten noordoosten van de Stadsmolensloot - hier werden namen van burgemeesters van Leiden voor straatnamen gebruikt - bestaat de bebouwing ten dele uit naoorlogse etagebouw, terwijl verder vooral herenhuisen uit de periode 1925-1940 voorkomen. Opmerkelijke woningbouwcomplexen zijn hier onder meer te vinden aan de *Van den Brandelerkade*, *Roodenburgerstraat*, *De Meij van Streefkerkstraat* en *Cobetstraat*. De (etage)woningen uit de jaren 1945-1960 aan de *Burggravenlaan* en omgeving dragen - dankzij de toegepaste detaillering en ondanks het contrast met de vooroorlogse bebouwing - eveneens sterk bij aan het karakter van de wijk.

Tot de belangrijkste bebouwing binnen het beschermd stadsgezicht behoort een aantal tot rijksmonument bestempelde panden en complexen.

Als eerste is te noemen Huize Vreewijk, *Vreewijkstraat 8*, het landhuis dat behoort bij de vroegere buitenplaats Vreewijk. Het landhuis, voorheen Spawijk geheten, werd in 1734 gebouwd en in 1775 gewijzigd naar ontwerp van A. van Warendorp. Rond 1850 werd het opnieuw gewijzigd.

In de nabijheid hiervan, aan de Jan van Goyenkade no. 44, ligt het zogenaamde Kasteeltje, een op vierkante plattegrond tot stand gekomen tweelaags pand met een schilddak. Het in rode strengperssteen uitgevoerde woonhuis - op een eilandje gesitueerd - wordt gekenmerkt door een op de zuidwesthoek gelegen, ronde, drielaagse torenaanbouw, een met enige rondbogen geopende loggia op de eerste verdieping van de zuidoosthoek en een erker in het westen. Het rijksmonument werd in 1911 gebouwd door J. Botermans naar een ontwerp van mevrouw M. von Uexküll Guldenbandt.

Eveneens in Vreewijk liggen het voormalige Laboratorium voor Organische Chemie (1896-1898, uitbreiding 1910; *Hugo de Grootstraat* no. 27) en er schuin tegenover het voormalige Pharmaceutisch Laboratorium (1895-1897; *Hugo de Grootstraat* 32), beide rijksmonumenten gebouwd naar ontwerp van J. van Lokhorst (uitbreiding van no. 27 door J.A.W. Vrijman). De beide grote, twee- en drielaagse panden kenmerken zich door het gebruik van torenvormige bouwlichamen, door toepassing van verschillende kleuren strengpersstenen en door neogotische motieven.

De twee panden zijn nu in gebruik bij de Juridische Faculteit van de Rijksuniversiteit te Leiden. Het drielaagse blok herenhuizen aan de *Witte Singel* 92-97 werd in het jaar 1903 in een aan Jugendstil en neorenaissance verwante trant opgetrokken.

Het zestal panden werd volgens een strak symmetrisch plan gebouwd: vier woningen met topgevel en erker met balkon en twee met dakkapel en vooruitstekend balkon. Deze geschakelde rijksmonumenten, waarvan de ontwerper onbekend is, zijn tegenwoordig ten dele in gebruik als kantoor.

Ook het voormalig Koninklijk Militair Invalidenhuis aan de *Hoge Rijndijk* no. 25, markant gelegen op de hoek van de *Burggravenlaan* is rijksmonument. De brede Hollands neoclassicistische, symmetrische voorgevel met zijn twee zijrisalieten en middenrisaliet onder een fronton, ligt iets terug uit de rooilijn, die wordt geaccentueerd door hekwerk en hoge natuurstenen postamenten. Het twee bouwlagen hoge pand - bekroond door een klokkentoren - heeft een L-vormige plattegrond en ligt met de haakse zuidvleugel langs de *Burggravenlaan*. Het tehuis werd in 1913 gebouwd naar ontwerp van C.B. Posthumus Meyjes en is thans in gebruik als appartementencomplex.

Een belendend groot rijksmonument wordt gevormd door de op de overliggende hoek gelegen, vroegere Gemeentelijke HBS, *Hoge Rijndijk* no. 25a en *Burggravenlaan* no. 2. Het in baksteen uitgevoerde, tweelaagse schoolgebouw, met zijn L-vormige plattegrond ligt enige meters terug uit de rooilijn en kent enige risalerende, hoger opgaande bouwdelen, verspringende dakvoeten en enkele topgevels aan de lange noordzijde. De hoeken worden geaccentueerd door torenbekroningen,

terwijl constructief belangrijke geveldelen zijn uitgevoerd in natuursteen en bovendien gestileerde terracottareliëfs werden toegepast. Het gebouw wordt omgeven door ijzeren tralies in een deels gemetselde erfafscheiding. Het ontwerp van het in de periode 1913-1915 uitgevoerde schoolgebouw, dat - inclusief een latere aanbouw aan de achterzijde - anno 1996 nog steeds als zodanig functioneert, is van W.M. Dudok. De reliëfs zijn van W.C. Brouwer.

Aan de *Zoeterwoudsesingel* no. 50 ligt de in 1925-1926 gebouwde en door B. Buurman ontworpen oud-katholieke kerk H.H. Fredericus en Odolphus, met bijbehorende pastorie. De pastorie (nu in gebruik als tandartspraktijk) was in 1904 door stadsarchitect W.C. Mulder als villa De Hoekstee voor zichzelf gebouwd, maar in 1925 werd de L-vormige plattegrond ervan opgenomen in het ontwerp voor de kerk. Het rechthoekige, witgepleisterde kerkje met zadeldak, klokstoel en boogvensters onderscheidt zich vooral als rijksmonument door de in de periode 1928-1931 door Chris Lebeau in het interieur aangebrachte muurschilderingen.

Een opmerkelijk complex, dat bestaat uit de St. Petruskerk, aan de *Lammenschansweg* 40a - wel te omschrijven als een groot uitgevallen dorpskerk - de bijbehorende pastorie, *Lorentzkade* 16a en een 72-tal woningen (*Lammenschansweg* 8-72, *Lorentzkade* 1-22 en *Zeemanlaan* 2-20 en 24-36), is in zijn geheel rijksmonument. Het complex werd in de jaren 1934-1936 naar een ontwerp van H.A. van Oerle en A.J. Kropholler in grote baksteen gebouwd in de Delftse Schoolstijl. Enigszins teruggelegen op een voorplein aan de *Lammenschansweg* gesitueerd, domineert de massieve, vierkante toren met

tijdaanduiding, galmgaten en ranke spits het drieschepige kerkgebouw en de wijk totaal. Het middenschip rijst uit boven de beide zijschepen; ze zijn alle met zadeldaken gedekt.

De tweelaagse, geschakelde (middenstands)woningen van het complex kenmerken zich door erkers met koperen dekking, hardhouten voordeuren met smeedwerk en door gebruik van natuursteen. Aan de Zeemanlaan zijn de woningen dubbel uitgevoerd en liggen de voordeuren van de boven- en de benedenwoningen in paren in portieken met rondboog. De voorgevel van de grote, drie bouwlagen hoge pastorie heeft een aangebouwd portaal en wordt bekroond door een bakstenen cricifix. Tot het complex behoren vier garageboxen (*Lorentzkade*, bij 2; *Zeemanlaan*, bij 2), een transformatorhuisje op het binnenterrein en een tweetal banken met obelisk op het voorplein.

Op de *Kanaalweg* 80 bevindt zich het rijksmonument de Rodenburgermolen, een complete, bakstenen grondzeiler uit 1893, met bepleistering aan de zuidwestzijde.

Van beeldbepalende of beeldondersteunende betekenis voor het beschermd stadsgezicht zijn onder meer de volgende woningen:

- *Witte Singel* 60-63 (1911-1912, H.J. Jesse), 70-72 (1907, H.J. Jesse), 76/76a, 77/77a (vóór 1890), 101 (circa 1800), 107 (circa 1800);
- *Zoeterwoudsesingel* 2 (circa 1895), 4/5 (1893), 7 (circa 1905), 30 (circa 1880), 31 (circa 1820), 32 (1886), 40, 41, 52-56 (circa 1910), 51 (1903), 62 (circa 1905), 74, 85-90, 97-99 (circa 1890), 51a/*De Laat de Kanterstraat* 2 (circa 1915);

- *De Laat de Kanterstraat* 1-7 (circa 1910);
- *Jan van Goyenkade* 1-34 (circa 1885-1895);
- *Schelpenkade* 1-22, 27, 30 (circa 1800-1940), 31-53/3;
- *Octoberstraat* 65 (1913-1914, W. Jesse, J. Splinter);
- *Herenstraat* 45 (1905);
- *Hoge Rijndijk* 12 (circa 1850), 13-23 (circa 1890);
- *Rijn- en Schiekade* 46-49, 67, 94-96 (circa 1900-1906);
- *Bilderdijkstraat* 1-17a, 2-18a (circa 1885-1905, nrs. 5-15: 1902);
- *Witte Rozenstraat* 57 (1913-1914, T. Afanassjew), 60-66 (circa 1905, J. Botermans);
- *Hoge Rijndijk* 1, 3, 3a (circa 1930), 8, 10 (circa 1910);
- *Rijnkade* 2a (1890), 6/6a (circa 1800), tussen 8 en 9 (18^e eeuw), 12 (circa 1885);
- *Utrechtse Jaagpad* 10 (18^e eeuw), 20 (circa 1800);
- *Cronesteinkade* 18 (1924, B. Buurman);
- *Burggravenlaan* 11/*Fruinlaan* 18 (circa 1930), *Wasstraat* 64/66/hoek *Cobetstraat* (circa 1925), *Fruinlaan* 1/3, 5/*Cobetstraat* 43 (circa 1925, J.W. Reyneveld).

Aparte vermelding verdient het woonhuis *Groenhovenstraat* nr. 5, waar de latere Nobelprijswinnaar (1924) prof. dr. W. Einthoven van 1916 tot 1921 woonde.

Van beeldbepalende of beeldondersteunende betekenis zijn onder meer woningcomplexen als:

- *Vreewijkstraat* 1-13 (1902-1903, J. Botermans);
- *Vreewijkstraat* 15-29 (1892-1899);
- *Herenstraat* 89-151 (1895);
- *Zoeterwoudsesingel* 15-22 (circa 1900);
- *Witte Singel* 30-41 (circa 1910);

- *Schelpenkade* 34-39, 40-50 (1913-1914, H.J. Jesse en J. Splinter);
- *Lindestraat* 12-42 (1920-1925, C. Ponsen);
- *Kanaalstraat* 1-50 (1922);
- *Acaciastraat* 1-27, *Pieter de la Courtstraat* 37-79, *Herenstraat* 130-148, *Hyacinthenstraat* 1-8, *Kastanjekade* 1-18, *Koninginnelaan* 1-39, 4-54, *Meidoornstraat* 1-63 m.u.v. 17a-d, *Tulpenstraat* 1-27, 2-18 (1923-1924, Jac. van der Heyden);
- *Pieter de la Courtstraat* 2-36, *Leliestraat* 1-31, *Lindestraat* 69-119, *Pioenstraat* 1-37, 30-44 (1924, C. Ponsen); Justus Carel Huis 1-12, (1936, B. Buurman);
- *G. van der Laanstraat* 2-22, *Leuvenstraat* 2-22, *Leeuwenstraat* 1-16, *Staalwijkstraat* 17-39, 20-36 (circa 1935), *Dozystraat* 11-29 (1936-1937) en *Wasstraat* 1-39, 8-38.
- Van ondersteunende betekenis voor het stadsgezicht zijn, ten slotte, onder meer de volgende functionele objecten en voorzieningen:
 - het tweetal boerderijen/stalhouderijen aan de *Schelpenkade* 4 (1800-1850; vernieuwd 1899);
 - de *Herenstraat* 11 (circa 1880);
 - het Rijkszuivelstation aan de *Vreewijkstraat* 12a (1901-1902, J. van Lokhorst);
 - het woonhuis-winkelpand aan de *Gerrit Doustraat* 29/29a (vóór 1890, W. Kok);
 - het markante woonhuis-winkelpand aan de *Zoeterwoudsesingel* 1/hoek *Herenstraat* (circa 1905);
 - de Openbare School aan de *Duivenbodestraat* 11 (1916);
 - het (voormalig) schoolgebouw met woning aan de *Herenstraat* 62/hoek *Pioenstraat* (circa 1900);
 - de nu Islamitische, maar voorheen Protestants-Christelijke Lagere School aan de *Stadhouderslaan* 1b (1922);
 - het 'Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis' aan de *Roodenburgerstraat* 1a (1929, B. Buurman, M. Oesterman);
 - het Internaatgebouw met kapel St. Lidwina aan de *Zoeterwoudsesingel* 33, 34 (1936);
 - het Stedelijk Gymnasium aan de *Fruinlaan* 13/15 (1936-1937, J. Neisingh);
 - de houten Lagere School St. Petrus aan de *Lorentzkade* 15a (circa 1950, bouw: N.V. Panagro);
 - het markante achtkantige, bakstenen tuinhuis achter de woningen aan de *Zoeterwoudsesingel* 41, 42 (circa 1800).

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- Jongere bouwkunst en stedebouw 1800-1945; Leiden. 3 delen. Den Haag 1994.
- Beschermde stads- en dorpsgezichten ex artikel 20 van de monumentenwet; Leiden, gemeente Leiden (stadsgezicht Leiden). Z.p., z.j. [Zeist, 1980].
- Mondelinge informatie van C.T. Hoppenbrouwer en B.A.M. Rijsbergen te Leiden.
- P.C.N. Baesjou e.a., Leiden 1860-1960, Leiden 1962.
- D.E.H. de Boer, R.E.O.Ekkart e.a. (red.), Hutspot, Haring en Wittebrood; tien eeuwen Leiden en de Leienaars, Leiden/Zwolle 1981/1982.
- P.J. Blok, Geschiedenis eener Hollandsche Stad; eene Hollandsche stad in den Nieuwen tijd, Den Haag 1918.
- P.J. Blok e.a., Leiden tijdens het burgemeesterschap van Jhr. Mr. Dr. N.C. de Gyselaar 1910-1927, Leiden 1927.
- Bruggenboek Leiden. Leiden, 1983.
- J. Dröge, E. de Regt en P. Vlaardingerhoek (red.), Architectuur en monumentengids Leiden, Leiden 1996.
- C.H.D.J. van Heck, en P.J.M. de Baar, Honderd jaar sociale woningbouw in Leiden 1891-1991: van Werkmanswoningen Eensgezindheid en Leidse Woning Stichting tot Woningbouwvereniging Leiden, Leiden 1991.
- M. Hillen, Een beeld van baksteen; Leidse bouwkunst 1918-1939, Leiden 1994.
- J.A. van den Hoek, Inventaris van het archief van de Rodenburger en Cronesteinsche Polder onder de gemeenten Leiden en Zoeterwoude, 1740-1970. z.p. [Leiden] 1973.
- H.L. de Jonge en S. de Lange, Benarde Veste; Leidse stadsuitbreidingen door de eeuwen heen, Leiden 1997.
- Leiden zoals het was; de geschiedenis van onze eeuw, Zwolle/Leiden 1993-1995.
- R.C.J. van Maanen, 'Leiden buiten de veste'. In: Leids Jaarboekje 1981, p. 157-184.

- A.F.J. Niemeijer, 'Ir. J.B. van Loghem (19-10-1881 tot 26-02-1940); architect tussen Traditie en Nieuwe Zakelijkheid'. In: Nederlandse Historiën, 1991 nr. 6, p. 214-231.
 - H.A. van Oerle, Leiden binnen en buiten de stadsvesten; de geschiedenis van de stedenbouwkundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot aan het einde van de Gouden Eeuw. Beschrijving en atlas. Leiden 1975.
 - C. Scheffer en A.F.J. Niemeijer, Architectuur en stedenbouw in Zuid-Holland 1850-1945, Zwolle/Zeist 1996.
 - H. Segijn, 'Sociale woningbouw in Leiden'. In: Leids Jaarboekje 1984, p. 77-103.
 - Sint Petruskerk - Leiden; de kerk buitenste - binnenste, Leiden 1982.
 - C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma (red.), Leids fabriek; een stadswandeling langs het industrieel erfgoed, Utrecht z.j.
 - Stadswerk; gemeentelijk informatieblad over de stadsvernieuwing in Leiden.
 - R. Steensma en C.A. van Swigchem (red.), Honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen 1986.
 - L.F. Teixeira de Mattos, De Waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland; [...] het Hoogheemraadschap van Rijnland, Den Haag 1906.
 - J.W.M. Vellekoop, B. van den Berg en J. Brink, Van 'Spawijk' tot 'Vreewijk'; de geschiedenis van een stadsuitbreiding, Leiden 1988.
 - C.J.D. Waal, 'Het uitbreidingsplan 1933 van Leiden'. In: Leids Jaarboekje 1983, p. 201-244.
 - Wegwijzer voor de binnenscheepvaart; deel III: noordwestelijk en westelijk midden Nederland, Den Haag 1934.
- Kaarten**
- Oriëntatiekaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
 - Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
 - Ontwikkelingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
 - Leiden, omstreeks 1923. Bonnekaartnummer 422, verkend in 1874, herzien in 1888, ged. herzien tot 1923. Uitgave 1924. Schaal 1:25.000.
 - Uitbreidingsplan Leiden (fragment), 1933. Bron: Regionaal Archief Leiden.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2011

Onderzoek en tekst:

- Provincie Zuid-Holland, drs. A.F.J. Niemeijer
- Bureau Mattie & De Moor
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ing. F.P. Buchner en ir. Tj. Visser
- Drs. C.B.A. Smit

Kaartmateriaal

- Begrenzingskaart: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex en drs. N.H. van Diepen
- Thematische kaarten: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex
- Ontwikkelingskaart: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ing. F.P. Buchner

Foto omslag

www.profburgwijk.nl

Redactie

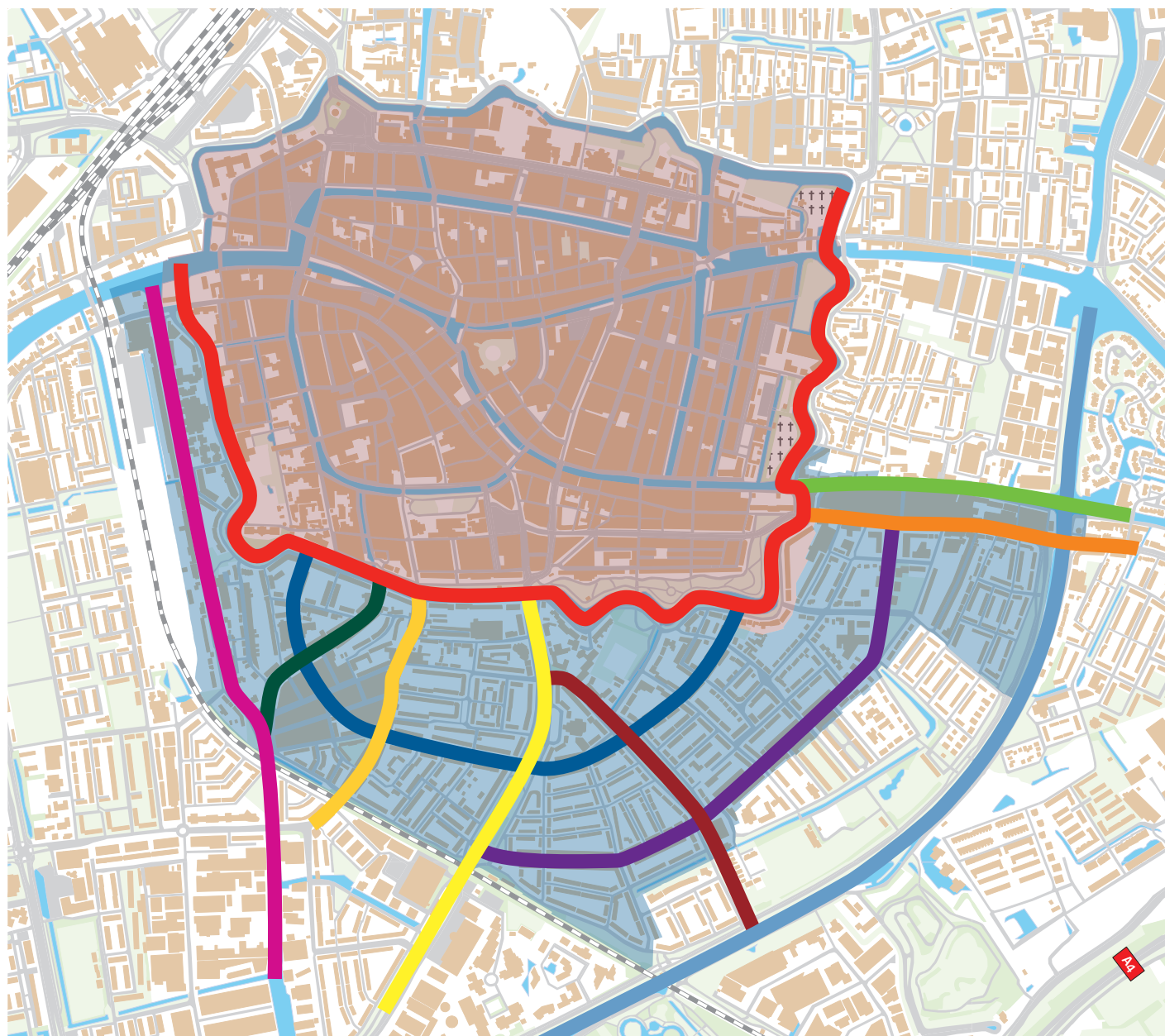
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, H. Bos en drs. B.A.R.T. Broex

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Drukkerij Mailfors, Amersfoort

Bijlagen

1. Oriëntatiekaart.
2. Waarderingskaart.
3. Ontwikkelingskaart.
4. Leiden, omstreeks 1923.
5. Uitbreidingsplan Leiden (fragment), 1933.

Oriëntatiekaart Zuidelijke Schil - Leiden

Legenda

- stadsgesicht Zuidelijke Schil
- stadsgesicht Leiden
- Singel: Witte Singel - Zoeterwoudesingel
- Lammerschansweg
- Herenstraat
- Hoge Rijndijk
- Nieuwe Rijn - Utrechts
- Jaagpad - Rijnkade
- Vliet - Schelpenkade
- Rijn - Schiekanaal
- Trekvliet
- Stadsmolensloot / Lorentzkade
- Burggravenlaan - De Siterlaan?
- Hugo de Grootstraat - Stadhouderslaan - Koninginnelaan - Zeemanlaan - Thorbeckestraat

Topografie

- bebouwing
- bos, weiland
- weg, pad
- spoorweg
- waterloop

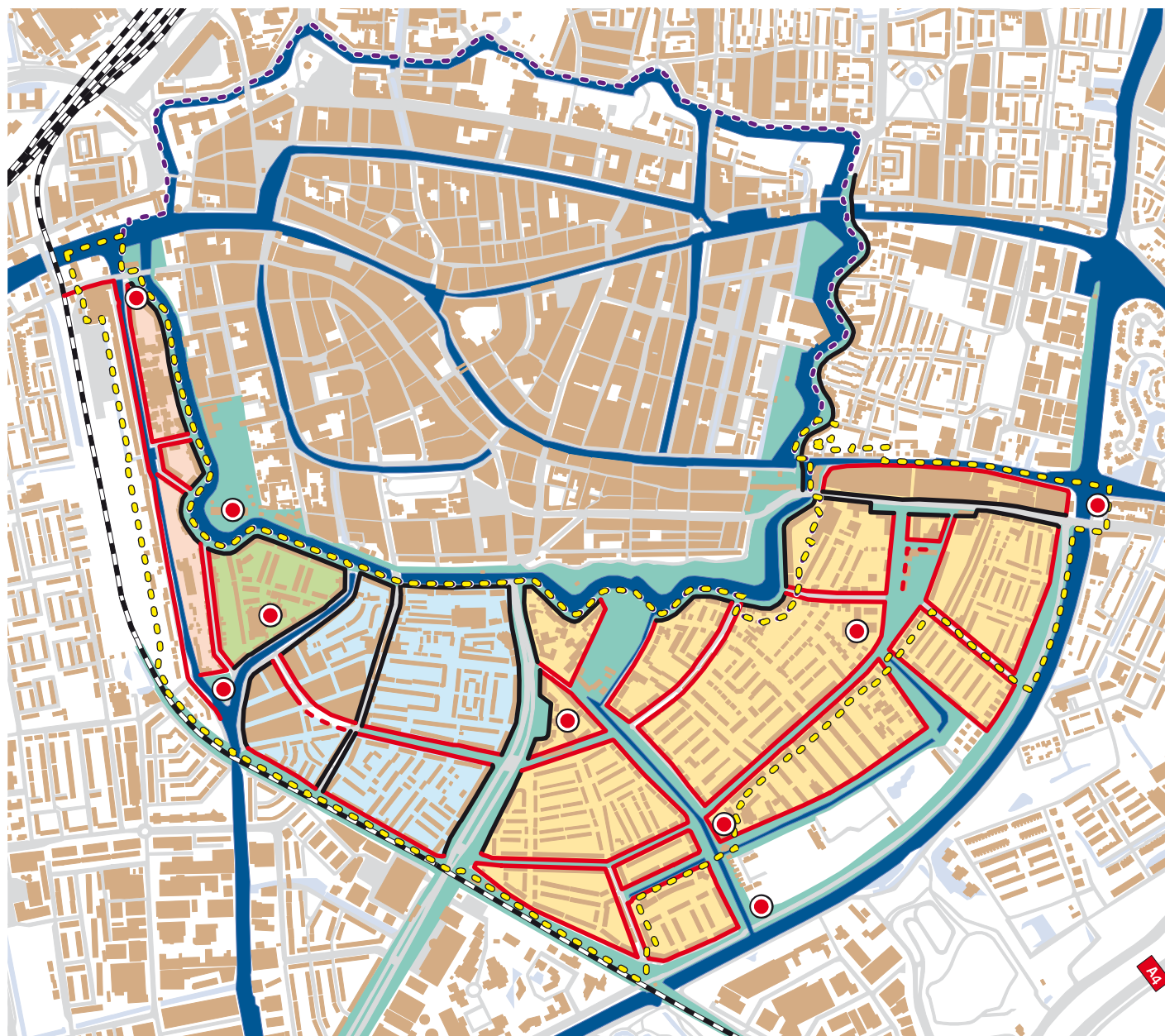
© RCE, e-KS/BB
6 april 2011

0 200 400 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Emmen, 2007

Waarderingskaart Zuidelijke Schil - Leiden

Legenda

- ⋯ stadsgezicht Zuidelijke Schil
- ⋯ stadsgezicht Leiden
- Vreewijk
- bebouwing "Plan Verhagen"
- Tuinstadwijk
- overige bebouwing
- structuurbepalend groen
- structuurbepalend water
- historische invalsroute
- structuurbepalend bouwblok
- niet oorspronkelijke bouwblokbeëindiging
- landmarks

Topografie

- bebouwing
- weg, pad
- ⋯ spoorweg
- waterloop

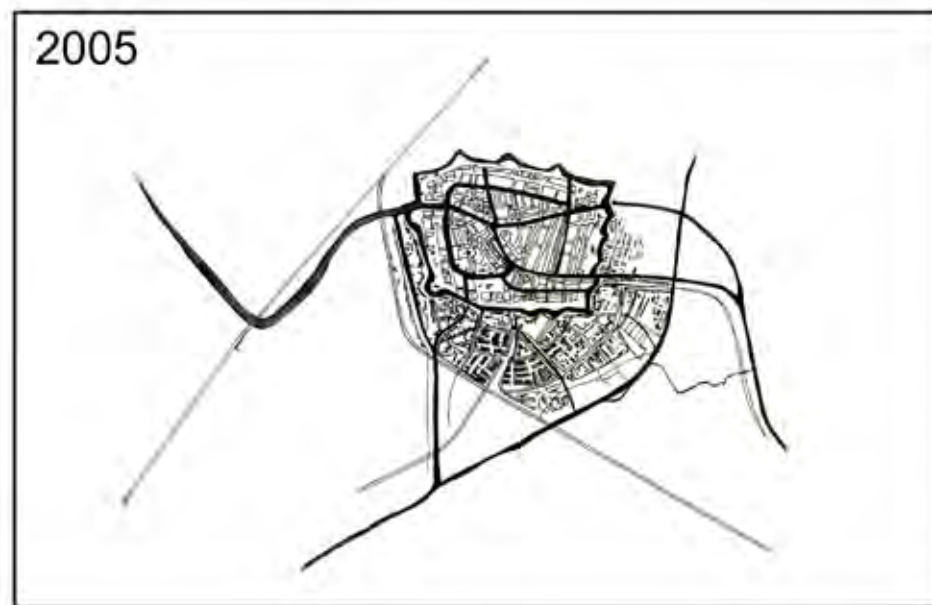
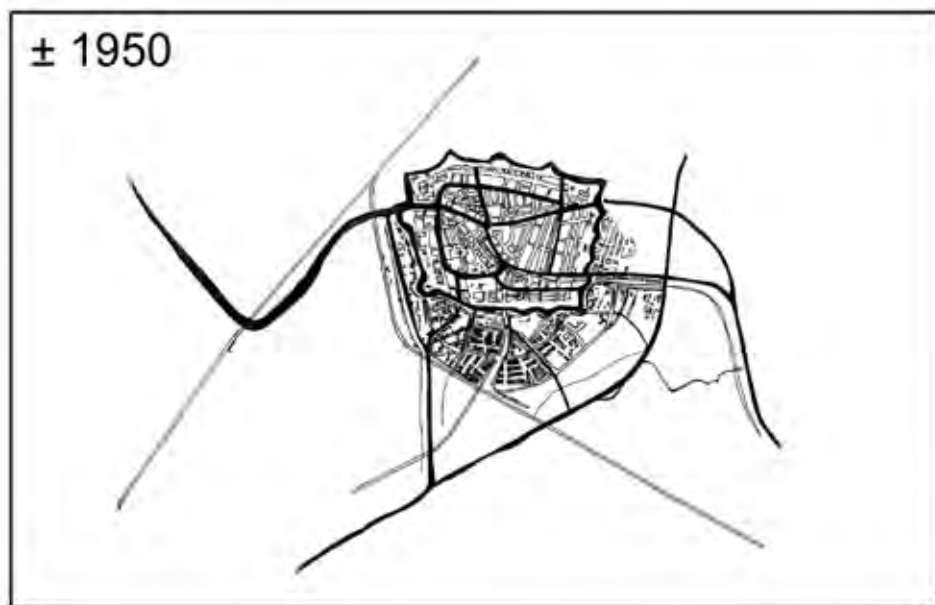
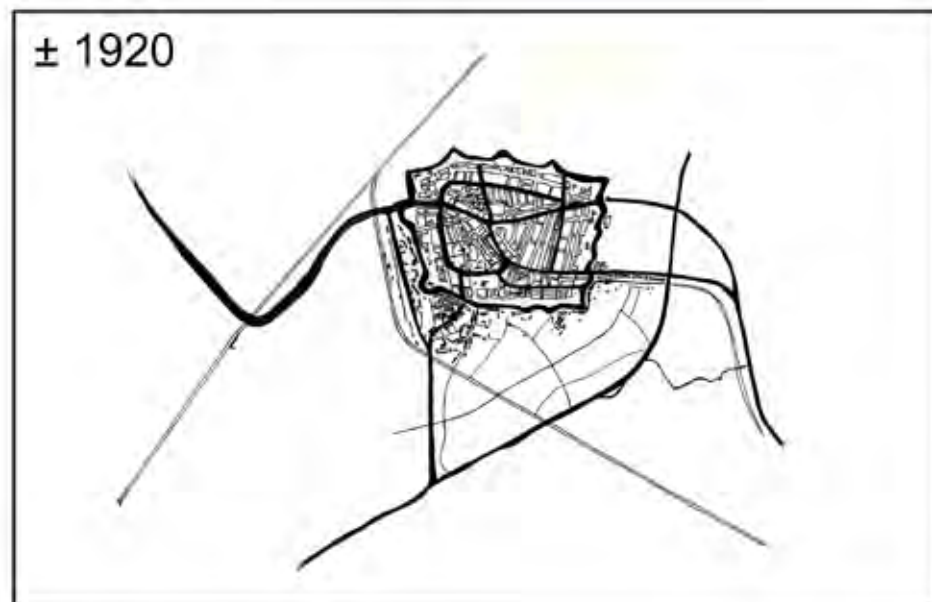
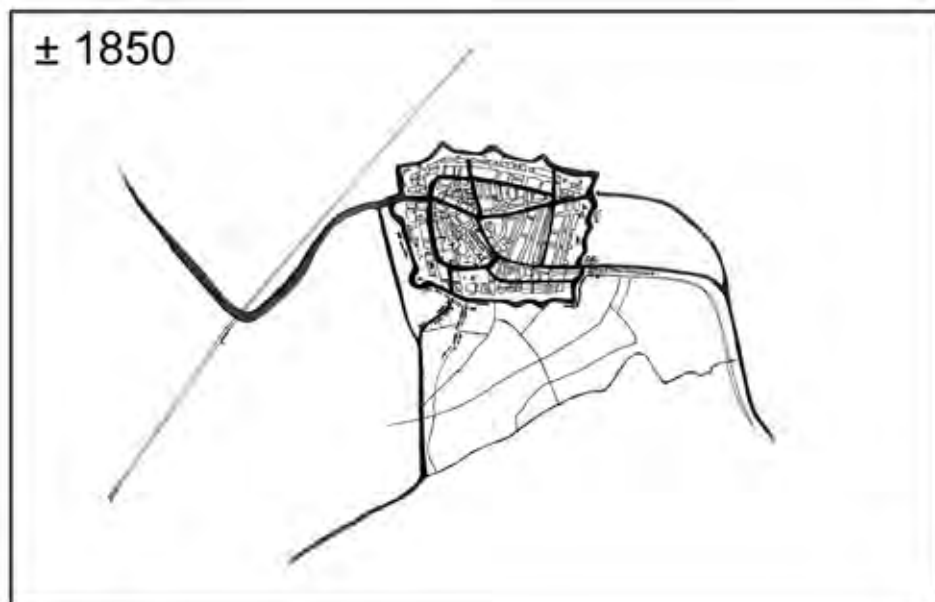
© RCE, e-KS//BB
6 april 2011

0 200 400m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Emmen, 2007

Kaart 4 Leiden, omstreeks 1923

Kaart 5 Uitbreidingsplan Leiden (fragment), 1933